182318 ـ انواع حساب در روز قیامت

سوال

لطفاً انواع و چگونگی حساب در قبر و روز قیامت را برای ما شرح دهید. گاهی در حدیث شریف می‌خوانیم که «هر کس در حسابش مورد مناقشه (بازجویی دقیق) قرار گیرد، عذاب می‌شود» و اینکه مؤمن تنها شاهد «عرضهٔ حساب» (نمایش اعمال) خواهد بود. و در قرآن کریم می‌خوانیم که انسان هر عملی را، هرچند به اندازهٔ ذره‌ای خیر یا شر باشد، خواهد دید، یعنی حتی برای یک جرعه آب نیز که از نعمت‌ها شمرده می‌شود، محاسبه خواهد شد، چه مؤمن باشد و چه کافر، پناه بر خدا. لطفاً در این باره تفسیری ارائه دهید.

پاسخ مفصل

الحمدلله.

اولاً:

عذاب و نعمت قبر با نص [قرآن و سنت] و اجماع ثابت است. و اصل بر این است که عذاب و نعمت در قبر بر روح وارد می‌شود، و گاهی ممکن است روح به بدن متصل شود و مقداری از عذاب یا نعمت به آن نیز برسد.

و اما حسابرسی: در قبر حسابرسی وجود ندارد، بلکه در آنجا عذابی بر برخی از اعمال، یا نعمتی برای کسی که از اهل خیر بوده، وجود دارد. و اما حسابرسی، در جایگاه قیامت خواهد بود.

ثانیاً:

اصل بر این است که همهٔ مردم در عرصهٔ قیامت مورد محاسبه قرار گیرند، مگر گروهی از مردم که خداوند بر آنان تفضل کرده و آنان را بدون هیچ حساب و عذاب پیشینی، وارد بهشت می‌کند، چنانکه در پاسخ سؤال شمارهٔ (4203) گذشت.

ترمذی (۳۳۵۷) از ابوهریره روایت کرده است که گفت: هنگامی که این آیه نازل شد: ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ (سپس در آن روز، قطعاً از نعمت‌ها سؤال خواهید شد)، مردم گفتند: ای رسول خدا، از کدام نعمت‌ها از ما سؤال خواهد شد، در حالی که ما فقط دو چیز سیاه (خرما و آب) را داریم و دشمن حاضر است و شمشیرهایمان بر دوشمان است؟ ایشان فرمودند: «همانا آن [حسابرسی] رخ خواهد داد». آلبانی در «صحیح الترمذی» آن را حسن دانسته است.

ابن کثیر رحمه الله در تفسیر این آیه می‌گوید:

«یعنی: سپس در آن روز، قطعاً از شکرِ آنچه خداوند به شما نعمت داده است ـ از سلامتی و امنیت و روزی و غیر آن ـ پرسیده خواهید شد؛ اینکه در مقابل نعمت‌هایش، چگونه با شکر و عبادت او پاسخ داده‌اید».

از تفسیر ابن کثیر (۸/ ۴۷۴).

ترمذی (۲۴۱۷) از ابی‌بَرزه اَسلَمی رضی الله عنه روایت کرده و آن را صحیح دانسته است که رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ فرمودند: «گام‌های بنده در روز قیامت جابجا نمی‌شود تا اینکه از او دربارهٔ عمرش سؤال شود که در چه راهی آن را سپری کرده، و از علمش که با آن چه کرده، و از مالش که از کجا آن را به دست آورده و در چه راهی آن را خرج کرده، و از بدنش که در چه راهی آن را فرسوده است».

[این حدیث را] آلبانی در «صحیح الترمذی» صحیح دانسته است.

ابن قیم رحمه الله می‌گوید:

«قتاده گفته است: «همانا الله از هر بنده‌ای دربارهٔ نعمت‌ها و حقوقی که به او سپرده است، سؤال خواهد کرد».

نعمتی که از آن سؤال می‌شود، دو نوع است: نعمتی که از راه حلال به دست آمده و در راه حق صرف شده است؛ از [شکر] این نعمت سؤال می‌شود. و نعمتی که از راه غیر حلال به دست آمده و در راه غیر حق صرف شده است؛ از منبع کسب و محل مصرف آن سؤال می‌شود».

از «إغاثة اللهفان» (۱/ ۸۴).

ایشان همچنین می‌گوید:

«از هر شخصی دربارهٔ نعمتی که در دنیا داشته است سؤال می‌شود که آیا آن را از راه حلال و صحیح به دست آورده است یا خیر؟ پس اگر از این سؤال خلاص شود، سؤال دیگری از او پرسیده می‌شود: آیا شکر الله متعال را برای آن نعمت به جای آورده و از آن در راه طاعتش یاری جسته است یا خیر؟

پس سؤال اول دربارهٔ «سبب کسب» است و سؤال دوم دربارهٔ «محل مصرف» آن».

از «عدة الصابرین» (۱۵۷).

سوم: محاسبهٔ روز قیامت دو نوع است:

نوع اول: حسابِ عرضه (نمایش اعمال)

این نوع حساب، مخصوص مؤمن است. از او دربارۀ عملش، علمش و نعمت‌هایی که خداوند بر او ارزانی داشته سؤال می‌شود و او پاسخی می‌دهد که سینه‌اش را گشاده، حجت و دلیلش را ثابت، و نعمت خدا بر او را تداوم می‌بخشد.

و هنگامی که گناهانش به او عرضه می‌شود، به آنها اقرار می‌کند، پس خداوند آنها را بر او می‌پوشاند و از او درمی‌گذرد.

بنابراین، این شخص در حسابش مورد «مناقشه» (بازجویی دقیق) و موشکافی قرار نمی‌گیرد. کتابش را با دست راستش دریافت می‌کند و شادمان به سوی خانواده‌اش در بهشت بازمی‌گردد؛ زیرا از عذاب نجات یافته و به پاداش دست یافته است.

بخاری (۶۵۳۶) و مسلم (۲۸۷۶) از عایشه [رضی الله عنها] از پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ روایت کرده‌اند که فرمودند: «هر کس در حسابش مورد مناقشه قرار گیرد، عذاب می‌شود». عایشه می‌گوید: گفتم: آیا الله تعالی نمی‌فرماید: فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا (پس به زودی مورد حسابی آسان قرار خواهد گرفت)؟ ایشان فرمودند: «آن همان عرضه (نمایش اعمال) است».

حافظ [ابن حجر] رحمه الله می‌گوید: «قرطبی گفته است: معنای سخن ایشان «آن همان عرضه است» این است که: حسابی که در آیه ذکر شده، تنها به این صورت است که اعمال مؤمن به او عرضه می‌شود تا منت خداوند بر خود را در پوشاندن آن اعمال در دنیا و بخشیدن آنها در آخرت، بشناسد».

و احمد (۲۴۹۸۸) از عایشه [رضی الله عنها] روایت کرده است که گفت: از رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ دربارۀ حساب آسان سؤال کردم و گفتم: ای رسول خدا، حساب آسان چیست؟ ایشان فرمودند: «مردی که گناهانش به او عرضه می‌شود، سپس از آن درگذشته می‌شود. هر کس در حسابش مورد مناقشه قرار گیرد، هلاک می‌شود». آلبانی در «ظلال الجنة» (۲/۱۲۸) آن را صحیح دانسته است.

شیخ ابن عثیمین رحمه الله می‌گوید:

«مؤمن محاسبه می‌شود، اما این حساب، حساب مناقشه (بازجویی دقیق) نیست؛ به دلیل فرمودۀ پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ: «هر کس در حسابش مورد مناقشه قرار گیرد، هلاک ـ یا فرمود ـ عذاب می‌شود». بلکه این حساب، حسابِ عرضه (نمایش اعمال) است». از «اللقاء الشهري» (۱/ ۳۷۸).

و بخاری (۲۴۴۱) و مسلم (۲۷۶۸) از ابن عمر رضی الله عنهما روایت کرده‌اند که گفت: شنیدم رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ می‌فرمودند: «همانا خداوند، مؤمن را [به خود] نزدیک می‌سازد، سپس پوشش خود را بر او قرار داده و او را [از

دیدگان دیگران] می‌پوشاند. سپس می‌فرماید: آیا فلان گناه را به یاد می‌آوری؟ آیا فلان گناه را به یاد می‌آوری؟ بنده می‌گوید: بله، ای پروردگارم. تا اینکه خداوند او را به تمام گناهانش معترف می‌سازد و بنده در دل خود یقین می‌کند که هلاک شده است. در این هنگام، خداوند می‌فرماید: [این گناهان را] در دنیا بر تو پوشاندم و امروز نیز آنها را برایت می‌آمرزم. سپس نامهٔ حسناتش به او داده می‌شود. و اما در مورد کافر و منافقان، شاهدان ندا سر می‌دهند: هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ [هود: ۱۸] (اینان کسانی بودند که بر پروردگارشان دروغ بستند. هان، لعنت الله بر ستمگران باد).»

نوع دوم: حسابِ مناقشه (بازجویی دقیق). این نوع حساب، حسابرسی خداوند از کافران و آن عده از موحدان گناهکار است که خداوند بخواهد. ممکن است حساب این افراد بر حسب کثرت گناهانشان، طولانی و دشوار باشد. این گناهکاران از میان موحدان، هر کدام را که خداوند بخواهد، برای مدتی وارد آتش می‌کند، سپس آنان را خارج کرده و برای همیشه وارد بهشت می‌گرداند.

مسلم (۲۹۶۸) از ابی‌هریره روایت کرده است که گفت: گفتند: ای رسول خدا، آیا ما پروردگارمان را در روز قیامت می‌بینیم؟ ایشان فرمودند: «آیا در دیدن خورشید در نیمروز، در حالی که ابری در کار نیست، دچار مشکل می‌شوید؟» گفتند: نه. فرمودند: «آیا در دیدن ماه در شب بدر (چهارده)، در حالی که ابری در کار نیست، دچار مشکل می‌شوید؟» گفتند: نه. فرمودند: «قسم به آنکه جانم در دست اوست، در دیدن پروردگارتان دچار هیچ مشکلی نخواهید شد، مگر همان‌گونه که در دیدن یکی از این دو دچار مشکل می‌شوید». ایشان فرمودند: «پس [خداوند] با بنده‌ای ملاقات می‌کند و می‌فرماید: ای فلانی، آیا تو را گرامی نداشتم و تو را سرور نگردانیدم و به تو همسر ندادم و اسب و شتر را برایت مسخر نکردم و تو را رها نکردم که ریاست کنی و [از غنایم] بهره‌مند شوی؟ بنده می‌گوید: آری. ایشان فرمودند: پس [خداوند] می‌فرماید: آیا گمان می‌کردی که مرا ملاقات خواهی کرد؟ می‌گوید: نه. پس می‌فرماید: پس من امروز تو را فراموش می‌کنم، همان‌گونه که تو مرا فراموش کردی. سپس با دومی ملاقات می‌کند و می‌فرماید: ای فلانی، آیا تو را گرامی نداشتم... [همانند قبلی]؟ می‌گوید: آری، ای پروردگارم. پس می‌فرماید: آیا گمان می‌کردی که مرا ملاقات خواهی کرد؟ می‌گوید: نه. پس می‌فرماید: پس من امروز تو را فراموش می‌کنم، همان‌گونه که تو مرا فراموش کردی. سپس با سومی ملاقات می‌کند و همانند آن را به او می‌فرماید. او می‌گوید: ای پروردگارم، من به تو و به کتابت و به فرستادگانت ایمان آوردم و نماز خواندم و روزه گرفتم و صدقه دادم، و تا جایی که می‌تواند از خود به نیکی ثنا می‌گوید. پس [خداوند] می‌فرماید: پس همینجا بمان. ایشان فرمودند: سپس به او گفته می‌شود: اکنون شاهد خود را بر تو برمی‌انگیزیم. و او در دل خود فکر می‌کند: کیست که بر من شهادت دهد؟ پس بر دهانش مهر زده می‌شود و به ران و گوشت و استخوان‌هایش گفته می‌شود: سخن بگویید. پس ران و گوشت و استخوان‌هایش به عمل او سخن می‌گویند. و این برای آن است که راه هرگونه عذری را بر او ببندد. و این شخص، همان منافق است و همان کسی است که خداوند بر او خشم گرفته است».

شیخ ابن عثیمین رحمه الله می‌گوید:

«علما رحمهم الله دربارۀ این سخن خداوند: لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ، اختلاف نظر دارند که آیا منظور [از سؤال شوندگان]، کافر است یا هم مؤمن و هم کافر؟ قول صحیح آن است که این آیه شامل هر دو گروه، یعنی مؤمن و کافر می‌شود. همه از نعمت‌ها سؤال خواهند شد، اما سؤال از کافر، سؤالِ توبیخ و سرزنش است، در حالی که سؤال از مؤمن، سؤالِ یادآوری [نعمت‌ها] است.

سؤال از مؤمن، برای یادآوری نعمت خداوند عزوجل بر اوست تا شادمان شود و بداند آن کسی که در دنیا به او نعمت بخشیده، در آخرت نیز با نعمتش او را گرامی خواهد داشت. اما سؤال از کافر، برای توبیخ و ملامت است».

با اختصار از: «لقاء الباب المفتوح» (۹۸/۹).

والله اعلم.